

RAPPORT

Seminarium med kommunala museer och Västärvet

Textilmuseet i Borås den 3 juni 2008

Västärvet september 2008

Innehållsförteckning

Inledning	sidan 3
Västarvets roll och organisation Hans Kindgren, verksamhetsledare	sidan 4
Regionen och landskapskonventionen Birgita Adler, VG-regionens kultursekretariat	sidan 9
Vänern som arbetsområde , Eva Gustavsson, Vänermuseet	sidan 11
Säveå-projektet , Leif Lithander, Lars Bergström, Västarvet	sidan 13
Landskap och cement , Curry Heimann, Skövde stadsmuseum	sidan 18
Underlag från grupparbeten	sidan 23
Bilaga 1 Inbjudan	sidan 24
Bilaga 2 Deltagarlista	sidan 26

Inledning

Västarvet har under 2007 arbetat med en process där vi kartlagt och diskuterat samverkansformer med regionens 49 kommuner.

En viktig del i detta arbete är att finna former för en ökad samverkan med de kommunala museerna som har kultur och naturhistorisk inriktning. Nätverken mellan de kommunala museerna har haft lite olika karaktär under årens lopp och starkast har banden mellan museerna inom gamla Skaraborgsdelen av regionen varit. En viss gemensam plattform mellan de kommunala museerna och läns museerna fanns tidigare inom utbildningsområdet (SNORP-utbildning) under 1990-talet och en bit in på 2000-talet.

Genom etablerandet av en ny samlad Natur och Kulturarvsförvaltning, Västarvet, så framstår det tydligt att man behöver mötas för att gemensamt lägga ut riktlinjer för en framtida samverkan inom natur och kulturarvsområdet i regionen.

De kommunala museerna har en stor möjlighet att utveckla sin verksamhet tillsammans med lokala föreningar och enskilda aktörer inom ett fält som engagerar och berör viktiga delar av vår framtid och kommunerna har ett stort ansvar för natur- och kulturarvsfrågor.

Västarvet beslöt, i samråd med flera av de kommunala museerna, att anordna ett seminarium i Falköping under hösten 2007 för att samtala om hur vi kan utveckla våra kontakter och samverkan med utgångspunkt i de olika roller vi har.

En tryckt rapport sammanställdes under november 2007 och sändes ut till alla deltagande museer.

Det fanns ett stort intresse både från de kommunala museerna och Västarvet att fortsätta denna form för samtal och utbyte av erfarenheter och det beslöts att följa upp processen med ett seminarium under 2008.

Tillsammans med Borås museerna sändes en inbjudan ut till ett seminarium på Textilmuseet den 3 juni 2008. Temat kom att ha samverkan inom natur- och kulturmiljöområdet som utgångspunkt. Förmiddagens pass innehöll ett antal kortare presentationer av pågående verksamheter och projekt på kommunala och regional nivå medan eftermiddagen ägnades åt gruppdiskussioner och samtal om resurser och konkreta möjligheter till genomförande. Föreliggande rapport redovisar sammandrag av presentationerna samt noteringar från gruppdiskussionerna.

Med tack till alla deltagande museer och till Textilmuseet i Borås för en spännande och intressant dag som kommer att följas upp i den vidare samarbetsprocessen.

Anders Schough
Tf Förvaltningschef
Västarvet

Rolf Danielsson
Processledare
Västarvet

Hans Kindgren, verksamhetsledare Västarvet

Sedan den 1 januari 2006 består Västarvet, Västra Götalandsregionens natur- och kulturarvsförvaltning, av 10 institutioner - Vitlycke museum, Bohusläns museum, Göteborgs Naturhistoriska Museum, Studio Västsvensk Konservering, Byggnadsvård Nääs, Lödöse Museum, Vänersborgs museum och Kulturlagret, Hemslöjden Västra Götaland, Västergötlands museum samt Forsviks Industriminnen. I vår vision och verksamhetsidé uttrycks våra övergripande mål och ambitioner - att använda historien som en kraft i dagens samhälle.

Vision

Västarvet – din kunskapskälla i världsklass
Inspirerar, utvecklar och utmanar

Verksamhetsidé

**Västarvet gör historien synlig och berikar vår
livsmiljö för människors framtid och en hållbar
samhällsutveckling**

Regionala uppdrag

Statliga uppdrag

Uppdrag från värdkommuner

Verksamheten styrs av de *mål och uppdrag* som stat, region och kommuner ger oss på kort eller lång sikt. Idag diskuterar staten och regionen gemensamt vilka effekter de vill uppnå med bidragen. Flera museer får också uppdrag och bidrag från sina hemkommuner för att bedriva kommunal verksamhet.

Västarvet inför 2009

Strategiska mål

1. Västarvet **en egen röst** i samhället
2. Västarvet – en unik och efterfrågad resurs i **det livslånga lärandet**
3. Natur och kulturarvet är **tillgängligt och brukat på ett nyskapande sätt**
4. Västarvet en **kräftfull miljöaktör**
5. Västarvet en **viktig aktör i regionens samhällsliv**
6. Västarvet – en tydlig och efterfrågad **kunskaps- och tjänsteorganisation**
7. Västarvets organisation stödjer **ett regionalt arbetssätt**
8. Västarvet en attraktiv arbetsplats
9. Västarvet har en ekonomi som möjliggör både trygghet och flexibilitet till stöd för verksamheten

Utifrån dessa ambitioner och uppdrag har Västarvet formulerat en plan, *Strategisk plan 2008 - 2013*, som långsiktigt styr verksamheten. De strategiska målen uttrycker i vilken riktning Västarvet vill gå och vad vi vill ha uppnått om 5 år. Tyngdpunkten ligger i att ställa våra kunskaper och resurser till förfogande så att natur- och kulturarvet blir en kraft i det regionala samhällsbygget. Genom att arbeta med det livslånga lärandet, miljöfrågorna eller regionalutveckling kan samhälle och individer utvecklas. Vi vill även delta i debatten genom att ställa våra arenor till förfogande för det offentliga samtalet eller genom att utmana och inspirera via utställningar, föredrag etc.

Västarvet inför 2009

- Vad gör Västarvet unikt i samhället och därmed intressant?
 - Autenticitet – vi har de äkta sakerna i magasin, i arkiv, i handens kunskap
 - Historiskt perspektiv – historien för att förstå nuet och se framtiden
 - Trovärdighet - kompetens

Vad är då Västarvets bidrag? Vad är det som skiljer oss från andra samhällsaktörer?

Autenticitet - I en samtid präglad av historieland, faktafiktion, virtuella världar står vi för det äkta. Genom våra samlingar, kunskap om natur- och kulturarvet i landskapet, handens kunskap kan vi erbjuda ett alternativ och en grund.

Historiska perspektiv - Den nutid vi lever i har en förhistoria. Genom att belysa vägen till dagens situation skapas sammanhang och förståelse. Genom att förstå det som hänt ges också möjlighet att ana framtiden.

Trovärdighet - kompetens - I flera stora europeiska undersökningar rankas museer som de mest, eller bland de mest, trovärdiga kunskapskällorna. Det som finns på museer uppfatta helt enkelt som sant. Det är ett stort ansvar, som kräver stor kompetens, att rätt förvalta detta förtroende.

Västarvet inför 2009

Därför förändring

- **Samhällets behov**

Medborgarinflytande, livslångt lärande, kulturens betydelse för besöksnäringen, natur och kultur, ansvarsutredningen, globalisering, IT, kultur som hälsofaktor, kultur och den sociala dimensionen....

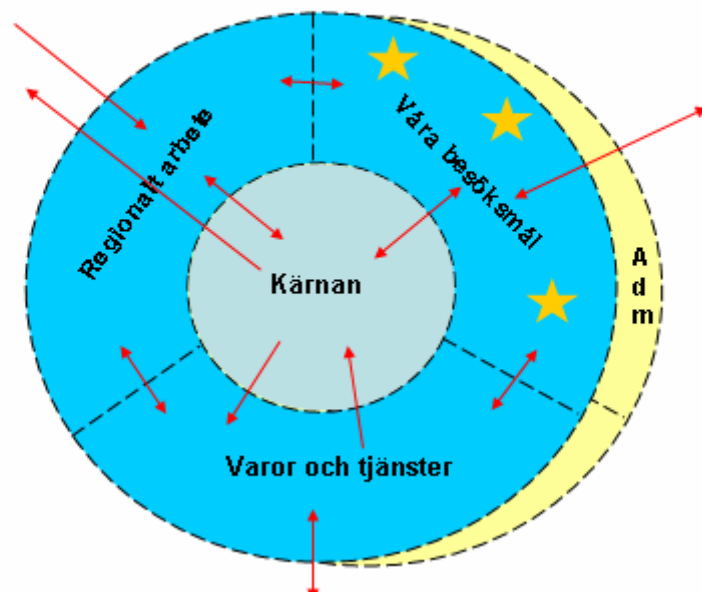
- **Behov av budgetsanering**

Årligen återkommande varsel eller

Inför de närmaste åren står Västarvet inför ett antal utmaningar. *Samhället* förändras i allt snabbare takt och nya behov och krav tillkommer - medborgarinflytande/ dialog med intressegrupper, de behov av organisatoriska förändringar i samhället som bl.a. Ansvarskommittén pekat på, besöksnäringarnas allt större betydelse, klimathotet, IT-samhällets nya kunskaps- och informationsvägar, insikten om kulturens betydelse för hälsan mm. Det finns också *interna krav* som behöver finna en lösning, inte minst kravet på en långsiktig stabilitet i förvaltningens ekonomi.

Tankemodell Västarvet 2009

För att möta dessa krav och behov krävs en ny organisation som på ett helt annat sätt kan samutnyttja de gemensamma resurserna på ett flexibelt sätt. Den organisation som föreslås bygger på en gemensam "kärna" där förvaltningens "kapital" i form av samlingar, ämneskunskaper (doktorerade arkeologer, zoologer, etnologer etc.) och kommunikations-utförarkompetens (utställningsproducenter, pedagoger, Web-designers, marknadsföringspersonal etc.) finns. Mot samhället har Västarvet tre tydliga kommunikationsytor. I *Våra besöksmål* erbjuds besökarna ett utbud av utställningar, föredrag, pedagogik mm, men också en arena för föreningars eller individers egna aktiviteter. Om besöksmålen i det stora hela kräver att medborgarna besöker oss är *Regionalt arbete* motsatsen. Detta är den verksamhet som skall verka ute i de 49 kommunerna med att stödja de initiativ som finns där. Vi skall i högre grad än idag verka efterfrågsstyrt och hjälpa ideella föreningar, företag och kommuner i deras arbete kring hur natur- och kulturarvet kan användas - i regional utveckling, för att stärka den sociala dimensionen eller som ett instrument för lärande. *Varor och tjänster* är förvaltningens konsultverksamhet här utförs projekt och aktiviteter tillsammans med kommuner, organisationer, föreningar eller näringslivet på uppdragsbasis. Man köper våra tjänster och kunskaper.

Västarvet inför 2009

- **Stabilisera ekonomin**
Undvika de årliga nödbromsarna och underskotten
- **Samla i gemensam verksamhet**
Utnyttja våra resurser bättre – bibehålla och öka kvalitén
- **Lyfta fram våra egna besöksmål**
- **Utveckla och utvidga det regionala arbetet**
Verka inne i regionen – regional utveckling, folkhälsa....
- **Från utbudsstyrt till efterfrågsstyrt**
I högre grad samverka med externa aktörer och stödja annan verksam
- **Öka flexibiliteten**
Lättare kunna styra verksamheten efter omvärldens behov
- **Utveckla användningen av digitala media**
Nå fler/andra via webb, mobiltelefon och andra digitala media
- **Stärka marknadsföringen**
Tydliggöra vår verksamhet för allmänheten, kommuner, politiker
- **Öka intäkterna**
Arbeta kommersiellt på ett mer professionellt sätt

Birgitta Adler, Kultursekretariatet

Europeiska Landskapskonventionen – sammanfattning från föredragning på Textilmuseet i Borås 2008-06-03

Syfte och mål med konventionen

Landskapet är den helhet där allting händer. Det är grunden för en god livsmiljö och för den biologiska mångfalden och det utgör kapital i näringslivsutveckling och i lokal och regional tillväxt. Landskapet är samhällets gemensamma resurs och samtidigt ett levande arkiv, ovärderligt för att vi ska kunna förstå och förklara vår historia. Alla typer av landskap är av betydelse för vår välfärd och vårt välbefinnande. Men landskapet förändras ständigt som ett resultat av utvecklingen inom jordbruk, industri, stadsplanering, turism osv. Landskapskonventionens mål är att tillförsäkra så att vi i Europa har landskap av hög kvalitet. Konventionen bidrar till att bevara och vidareutveckla landskapet på ett gott sätt samtidigt som den kan återopnas när landskap blivit förstörda. Konventionen är också ett redskap för europeiskt samarbete i landskapsfrågor.

Vad är ett landskap?

Konventionens definition av landskap är vid och täcker både urbana, agrara, marina och naturområden, med andra ord, alla typer av landskap, och utan begränsning vad gäller tillstånd eller kvalitet. För att främja en bättre förståelse för vikten av att skydda landskapet måste de länder som ratificering konventionen höja medvetenheten om de stora värden som landskapet har för vår välfärd och identitet. Varje medlemsland är ansvarigt för att skydda, utveckla och planera landskapet. Medlemsländerna måste bedöma landskapen och de förutsättningar som påverkar dem. Utifrån dessa bedömningar skall länderna upprätta kvalitetsmål för landskapet. Medborgare och myndigheter skall ha möjlighet att påverka framtagandet av dessa kvalitetsmål, och hur landskapen utvecklas.

Internationellt samarbete

Medlemsländerna måste samarbeta över nationsgränserna och, när det är nödvändigt, arbeta med landskapsprogram gemensamt.

Aktuell status i Europa

Den europeiska landskapskonventionen öppnades för underskrift 2000 och trädde i kraft 2004 då tio länder i Europarådet valde att ratificera den. Sedan dess har ytterligare 19 länder ratificerat konventionen. Sex länder har endast signerat konventionen, däribland Sverige. Av de nordiska länderna har Norge, Danmark och Finland både signerat och ratificerat konventionen. Nordiska ministerrådet har pekat ut arbetet med landskapskonventionen som en prioriterad uppgift. I flertalet av de länder som ännu inte anslutit sig till konventionen pågår processer som syftar till ratificering, oavsett om landet signerat eller inte.

Läget i Sverige

Riksantikvarieämbetet fick 2006 regeringens uppdrag att utarbeta ett förslag till nationellt genomförande. I uppdraget ingick en översyn av ansvarsfördelningen mellan myndigheter när det gäller landskapsfrågor. Frågan om ansvarsfördelning är central i förslaget om genomförande. Riksantikvarieämbetet inlämnade förslag till genomförande till regeringen i januari 2008. Vad jag känner till har förslaget inte behandlats eller beslutats om.

Riksantikvarieämbetet föreslår följande åtgärder:

1. att Sverige snarast möjligt ratificerar den europeiska landskapskonventionen. För Sveriges del innebär detta att landskapskonventionen kompletterar de

förvaltningspolitiska förändringar som diskuterats de senaste åren (Ansvarskommitténs slutbetänkande samt den pågående förvaltningspolitiska utredningen) och att landskapsfrågorna blir en angelägenhet för fler politikområden vilket kräver mer resurser men ger också fler möjligheter och effekter.

2. att en utredning tillsätts med uppdrag att formulera en nationell landskapspolitik. I uppdraget bör ingå att ta fram en nationell strategi för landskapet med förslag på åtgärder för att underlätta samordning av myndighetsinsatser på landskapsområdet och för att följa och utvärdera landskapspolitiken.
3. att en interdepartemental arbetsgrupp tillsätts för att se över hur landskapskonventionens intentioner ska kunna införas och tydliggöras i berörd lagstiftning.
4. att alla län/regionen tar fram regionala landskapsstrategier.
5. att kraven på delaktighet och tillvaratagande av lokal kunskap stärks i arbetet med skydd, förvaltning och utveckling av landskap.
6. att ett ändamålsenligt system skapas för försörjning av kunskapsunderlag och data för skydd, förvaltning och utveckling av landskap på nationell, regional och kommunal nivå.
7. att befintliga uppföljningssystem koordineras för att ge en mer samlad och ändamålsenlig landskapsuppföljning utifrån behovet av ett helhetsperspektiv på landskapet.
8. att berörda centrala myndigheter gemensamt utvecklar former för systematiska, återkommande, nationella analyser av socioekonomiska förhållanden som utgör drivkrafter för förändringar av landskapet.
9. att Sverige tar en aktiv och drivande roll när det gäller internationellt engagemang för landskapsfrågorna och landskapskonventionen.
10. att en förstärkning sker på tillämpad forskning och utbildning kring landskap samt att landskapsperspektivet integreras i alla planerings- och miljöutbildningar, såväl på gymnasienivå som på högskolenivå.

Vad händer på den regionala nivån?

Kulturnämnden i Västra Götalandsregionen har beslutat att arbeta med landskapskonventionen även om Sverige inte ratificerat konventionen. En skrivelse har inlämnats till Sveriges regering om att Västra Götalandsregionen erhåller ett särskilt uppdrag från regeringen om att bli ett experimentområde avseende landskapskonventionens genomförande. Svar har ännu inte getts. Kultursekretariatet i Västra Götalandsregionen har ändå arbetat vidare med frågan om att implementera konventionen. Detta har resulterat i samtal med främst länsstyrelsen, skogsstyrelsen samt Västarvet. Dessa samtal har lett fram till att ett projekt som pågår, Sävåprojektet, lyfts fram särskilt och att landskapskonventionens intentionen implementeras i projektet. Särskilda projektmedel har sökts från Riksantikvarieämbetet för detta. Om medel tilldelas regionen skall detta arbeta pågå under hösten 2008 med möjlig förlängning under 2009. Det som arbetet under 2008 särskilt skall fokuseras kring är det hur det vardagsnära landskapet kan lyftas fram och bli tydligt kring frågor om identitet, skydd, förvaltning och utveckling samt aspekter kring medborgardeltagande och uppföljning av tidigare medborgardialoger inom området. De sektorsövergripande aspekterna kan också fokuseras kring.

Västra Götalandsregionen
Kultursekretariatet
Birgitta Adler

Eva Gustavsson, Vänermuseet i Lidköping

2008-07-11

Tvårvetenskap med Vänern i fokus - En resa mellan metod och syntes

Vad är egentligen tvårvetenskap? Det är en fråga jag återkommit till många gånger under mina tolv år på Vänermuseet, där ett av huvudmålen är just att arbeta tvårvetenskapligt. Inte alltid, men ofta, finner man till sin besvikelse att projektet blivit mångvetenskapligt istället för tvårvetenskapligt. Ämnena tycks inte vilja gifta ihop sig. Svaret för mig kom när jag skrev ihop min doktorsavhandling under sommaren 2007 - tvårvetenskapen måste födas inom varje person genom att stöta och blöta vetenskaperna mot varandra genom diskussioner med andra inom de aktuella vetenskaperna. Förutom en fast förankring i sin egen moderdisciplin, behövs goda kunskaper i den andra disciplinen för att kunna föra fördjupade diskussioner. Dessutom krävs det respekt för den som en egen vetenskap med egna metoder och förklaringsmodeller. Brist på kunskap och respekt för andra vetenskaper är tyvärr utbredd både hos naturvetare och hos humanister.

Mitt avhandlingsarbete tog sin utgångspunkt i frågan om hur historisk, i förhållande till dagens, markanvändning påverkar dagens biologiska mångfald av ängs- och hagmarksväxter. Det var därför naturligt att använda historiskt kartmaterial för att analysera markanvändningsutvecklingen inom varje del av de studerade fastigheterna. Dataanalysen gjordes naturvetenskapligt, men resultaten var så överraskande att det satte mig på ett nytt spår. Det visade sig nämligen att 1700-talets gräsmarksskötsel satt större spår i florán än någon av de efterföljande tidsperioderna (Fig 1). Detta betyder att hagmarksfloran i sig är ett biologiskt kulturarv, jämförbart med t ex gårdslämningar och gärdesgårdar. Vid närmare studier av kartmaterialet identifierades 13 olika varianter på ängs- och betesregimer (Fig 2). Var och en kan förväntas forma sina egna diversitetsmönster, beroende på att olika växter gynnas av olika förhållanden när det gäller t ex hävdens tidpunkt, intensitet och mellanårsrytm (Gustavsson, 2007). Idag sköts gräsmarker nästan uteslutande med intensivt bete hela säsongen. Detta har inneburit att fd ängar har tappat ett antal arter (Gustavsson et al, 2007), dvs det biologiska kulturarvet har förändrats på ett icke önskvärt sätt. Här någonstans började historia och biologi gifta ihop sig. Ängs- och hagmarksarterna representerar inte bara ett i sig skyddsvärt västsamhälle, utan är även levande spår efter människans skötsel av sina marker. I många fall kan en population svinrot längs en skogsstig vara det enda fysiska beviset för att området en gång i tiden brukades som äng. Arterna är både biologi och historia.

Referenser

Gustavsson, E. (2007) Grassland plant diversity in relation to historical and current land use. Doctoral thesis, *Acta Universitatis Agriculturae Sueciae*, No. 2007:106.

Gustavsson, E., Lennartsson, T., Emanuelsson, M. (2007) Land use more than 200 years ago explains current grassland plant diversity in a Swedish agricultural landscape. *Biological Conservation* 138, 47-59.

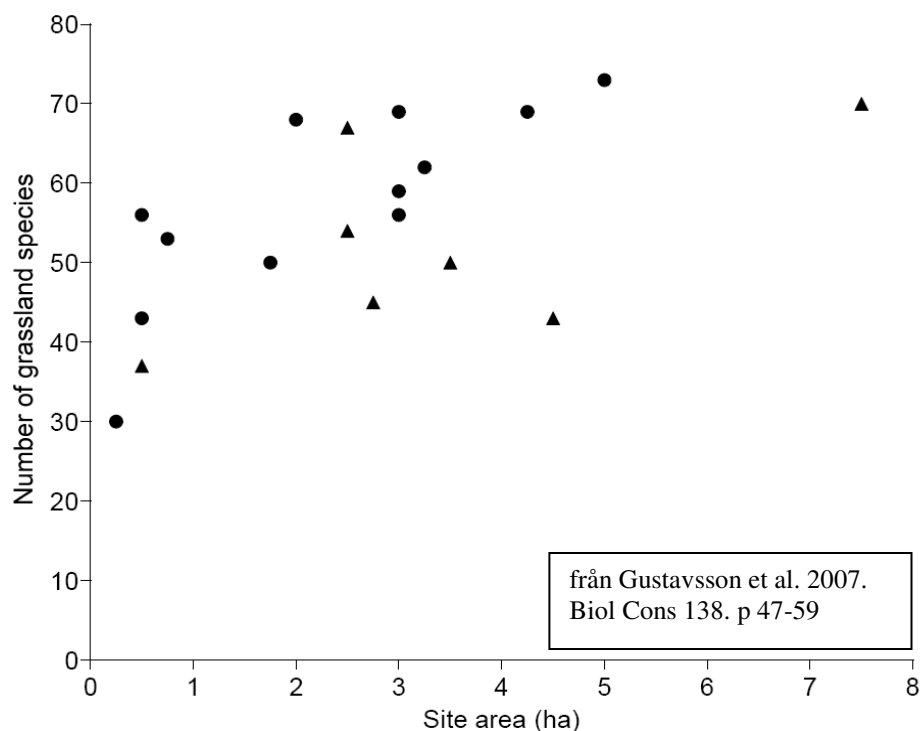

Fig 1. Antal gräsmarksväxter i betade gräsmarker med olika historia: ▲ historisk äng numera betad och ● historisk betesmark fortfarande betad. Den kontinuerligt betade gräsmarken hade signifikant högre artantal än den historiska ängen.

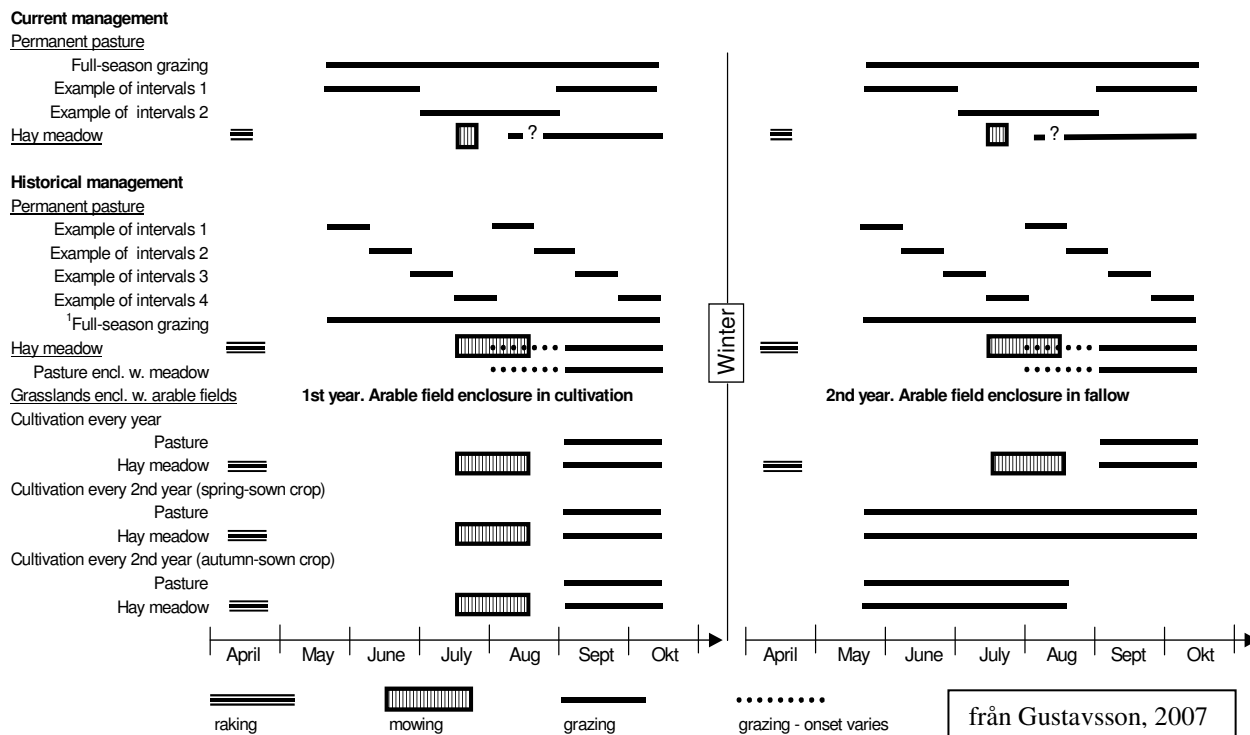

Fig 2. Hävdregimer i dagens (ängs- och) hagmarker jämfört med 1700-talets landskap.

Leif Lithander och Lars Bergström, Västarvet

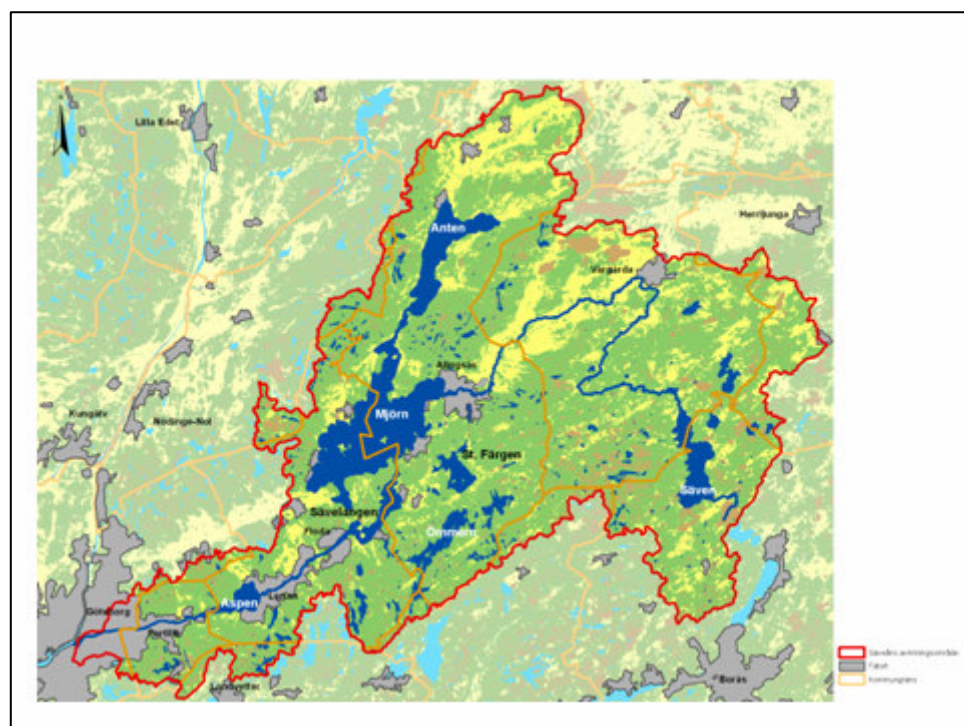
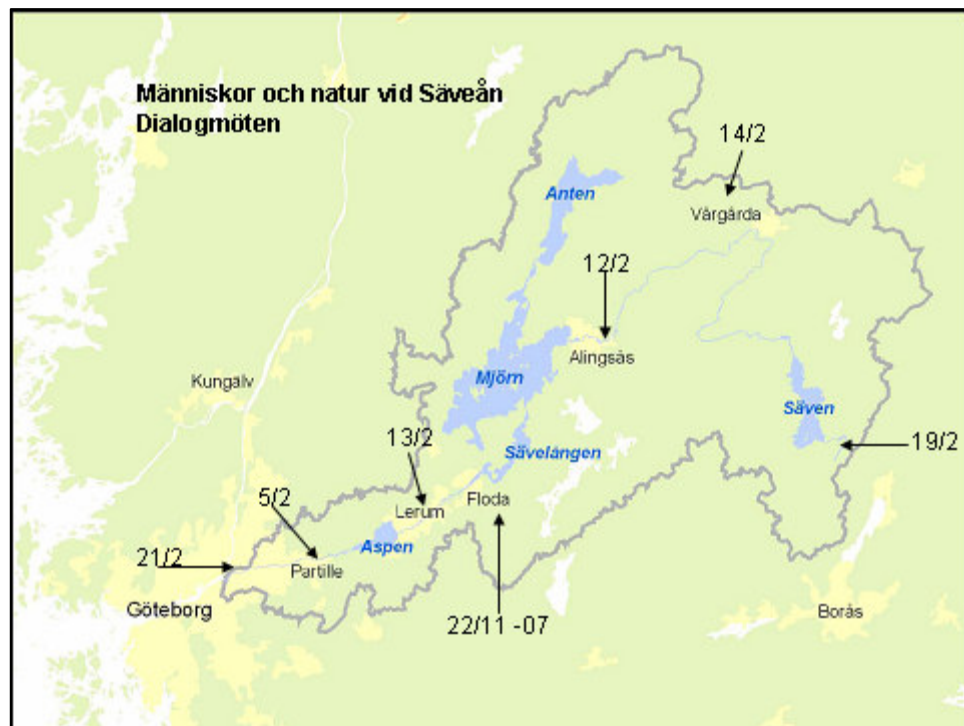
Våra 16 miljökvalitetsmål

www.miljomal.nu

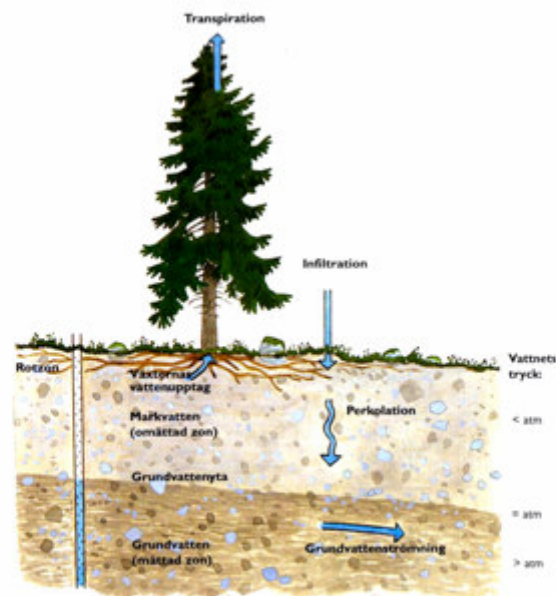

**Att nå en långsiktigt hållbar
utveckling av samhällena i
anslutning till Säveån. En sådan
utveckling innebär att Säveåns
möjligheter som en resurs för
människa, djur och växter tas
tillvara i samhällsutvecklingen.**

VATTNET I LANDSKAPET

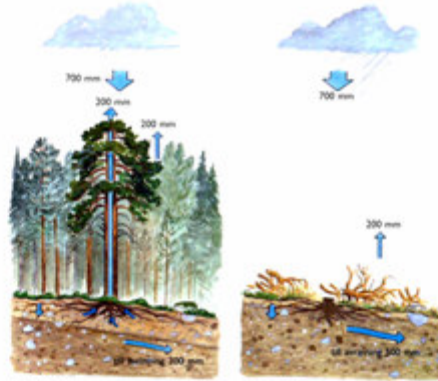
Utsikt över vatten

Figur 11. Grundvattennivån är den nivå i jorden där vattnets tryck är lika med atmosfärens. Under grundvattennivån är porerna helt vattenfyllda och vattnets tryck är större än atmosfärens. Överför grundvattennivån finns både vatten och luft i porerna. Här är vattnets tryck negativt jämfört med atmosfärens. Markvattnet strömmar främst vertikalt, uppåt eller nedåt, under det att grundvattnet i huvudsak strömmar i sidled.

Figur 4. Interception på tallarna i barrskog och i grön lövskog kan omkring 2 mm vatten (liter per kvadratmeter markyta) lagras i trädens kronor. Den sammantagna interceptionen förhöjningen är stor, dvs. den regn som sänks ner marken utan att dränas direkt från vegetationen, beror på arealen upptäckningsförmågan. En viss regnmängd fördelat på många ställen ger större interception och mindre vatteninlämning till marken än samma regnmängd som faller under några få stora regn.

Figur 7. Siffrorna representerar ungefärliga årliga vattenflöden i Mellansverige. Vid kalkhuggning minskar vattenavlägsenheten till atmosfären genom att skid transpiration som interception minskar i vårt klimat ger detta ökad markvattnet, större grundvattenbildning, högre grundvatten och större medeltäthet. Genom att interceptionen minskar i stort sett tagit bort, markvattnet ökar och grundvattenbildningen minskar lagringskapaciteten för vatten. Detta ger att bäcken svarar snabbare på regn och vattenföringskapaciteten blir större. I torrare klimat kan kalkhuggning medföra att markytan förändras, med minskad infiltration och grundvattenbildning som följd. Avrinningen ökar även här, men nu genom ökning av ytavrinningen.

MÄNNISKAN I LANDSKAPET

Det uthålliga samhället

Curry Heimann, Skövde stadsmuseum

Projekt STENRIKA SKÖVDE - Brytningstider vid Billingen

Skövde stadsmuseum har i samarbete med Skövde hembygdsförening initierat ett projekt kring Skövdes stenindustrier i syfte att belysa och dokumentera några av stadens viktigaste arbetsplatser under 1900-talet. Syftet är att här ge en bakgrund till projektet och att ge en överblick av kunskapsläget.

Under hundratals år har sten brutits ur Billingen. Efter att länge dominerats av små stenbrott och kalk- och alunbruk ersattes de under 1900-talet med en växande stenindustri. Stenen blev därmed en viktig industrinäring i Skövde under en epok som nu går mot sitt slut. Den industriella brytningen har inriktats på att framställa olika typer av byggmateriel; cement, betong och isoleringsmaterial och som mest har branschen sysselsatt över 1500 personer i Skövde.

BAKGRUND

Berget Billingen har utnyttjats som råvarukälla i flera hundra år. Den geologiska lagerföljden består längst ner av urberg, vilket mest består av gnejs och denna utgör berggrunden i kommunens östra och norra delar. Ovanpå urberget ligger i kommunens västra delar en mängd sedimentära bergarter. Underst av dessa är ett lager av sandsten och över detta alunskiffer och kalksten som ofta bildar platåer i landskapet. De flesta av kommunens stenindustrier har varit inriktade på brytning av kalksten och alunskiffer och de återfinns främst kring kalkstensplatåernas kanter. Ovanpå kalkstenslagren finns ett lager med lerskiffer och överst i lagerföljden finns den magmatiska diabasen, som tillsammans med lerskiffern bildar det verkliga Billingen.

Under medeltiden bör flera kyrkbyggen (som t ex kyrkorna i Våmbs och Skövde) ha byggts av kalk- och sandsten från närbelägna stenbrott. Vid en arkeologisk undersökning inför ombyggnaden av det gamla socken magasinet intill Forsby kyrka år 2002 påträffades en kalkbränningsgrop eller kalkmila. Gropen var ca 6 meter i diameter med fyllning av kalkstenskross och träkol. I gropen fanns skörbrända stenar som kan härröra från en raserad ugnskonstruktion. Troligen har kalkbränning skett i syfte att tillverka kalkbruk i samband med byggnation eller ombyggnad av kyrkan eller någon närliggande byggnad på platsen. Utgrävaren, Andreas Åhman, anser att en datering till tiden då kyrkan byggdes på 1130-talet är sannolik. Forsby kyrka invigdes i augusti 1135.

Under 1700-talet anläggs flera alunbruk i området. Inom Skövde kommun finns Mölltorps alunbruk, som var i drift ungefär från 1730-talet och fram till ca 1837. Carl von Linné besökte Mölltorps alunbruk den 27 juni 1746 på sin västgötaresa och skrev följande: "Alunbruket vid Mulltorp låg på östra sidan om Billingen, åt dess norra ända. Alunskiffern bröts vid bruket, och var kolsvart, i honom sutto här och där orstens

stycken, så stora, att de av ett par hästar ej dragas kunde.” (Linné 1747) Linné beskriver sedan hur processen för att framställa alun gick till. Den orsten som fanns i skiffern brändes till kalk, men Linné påpekar att den blev varken så vit eller så fin som på andra ställen. Man får dock intrycket att kalken endast var en biprodukt.

År 1810 gavs tillstånd för Karlsfors alunbruk, men verksamheten kom igång först 1816. Man utvann här alun ur alunskiffern. Första året producerades 389 tunnor alun. Produktionen var som mest uppe i 1375 tunnor per år på 1840-talet med 54 arbetare anställda. Alunbruket var det största i Skaraborg och Karlsfors utgjorde ett litet samhälle med egen skola, handelsbod och bank. Alunbruket upphörde 1856, och ersattes några år senare med kalkbränning, men med en blygsam produktion. AB Västergötlands Förenade Kalkindustrier köpte 1918 Karlsfors bruk för att två år senare lägga ned bruket. Såväl alunbrottet som kalkbrottet med sex kalkugnsruiner syns idag tydligt i terrängen. Kalkugnsruinerna är 7-15 m i diameter och är kallmurade av kalksten. I området finns även lämningar efter kvarnar och kvarndammar samt gruvor för stenkolsbrytning.

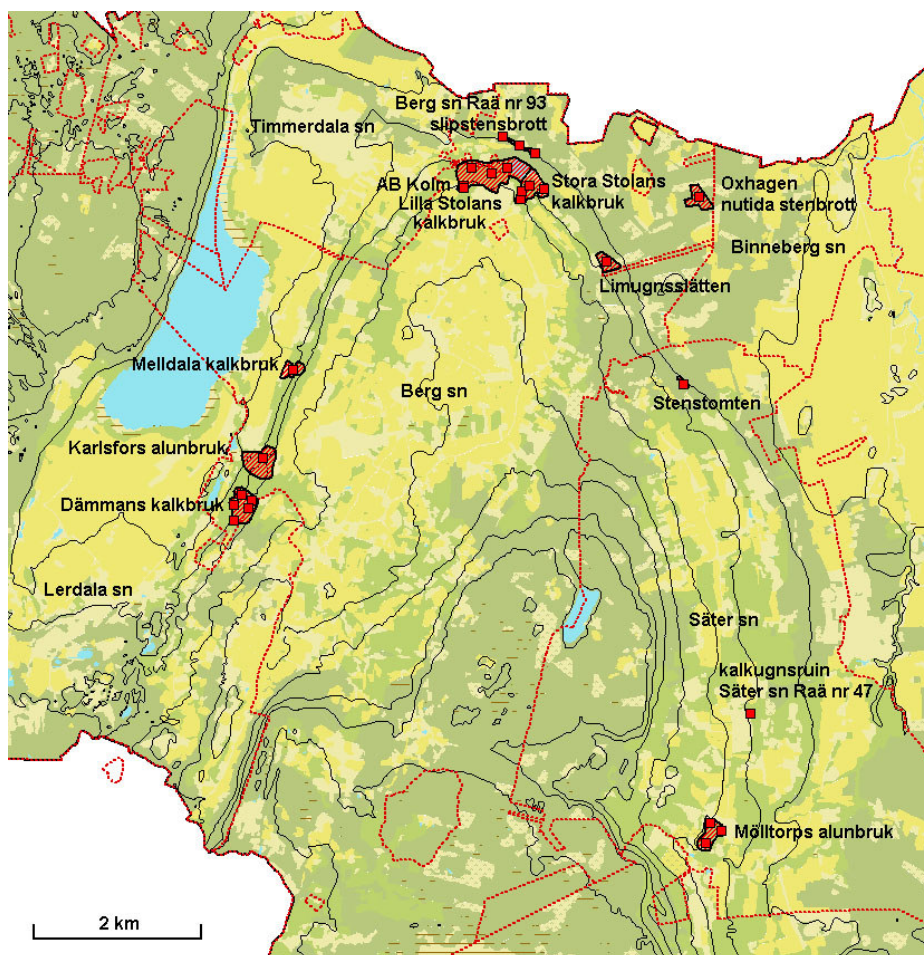

Fig. 2. Stenindustrilämningar kring Billingen i norra Skövde kommun. Karta av G. Creutz. Under 1800-talet startar flera verksamheter med syfte att utnyttja Billingens stenråvara. Främst är det kalkbränning men även tillverkning av slipstenar, kvarnstenar och byggnadssten förekommer. Verksamheterna bedrivs ofta som småskaliga bisysslor och säsongsbundet. Vissa verksamheter hade en lång tradition. Redan år 1756 hade Anders Tidström besökt

området och beskrivit slipstenshuggarna i Timmersdala: ”I Timmersdahla by äro de mäste bönder slipstenshuggare. Och hugges här stenar af åtskillig godhet. De som huggas i Högerur eller Högeryds fjällen öster om byn räknas för de bästa, de äro af lösare gry, och äro merendels en hwitagtig sandsten med i strödde här och där gulagtige fläckar of okra...”. Slipstenarna såldes på marknaderna i länets städer.

Kring år 1850 märks en rad etableringar med syfte att producera jordbrukskalk. Stora Stolans kalkbruk är ett exempel på ett något mer omfattande kalkbruk beläget kommunens norra del. I Sveriges offentliga statistik för åren 1856-60 omnämnes kalkbränningen här, men produktionen var obetydlig. Först år 1912 inträder en märkbar ökning, vilket torde bero på bättre transportmöjligheter sedan Skara-Timmersdala järnväg anlagts år 1909. Den kalk, som lastats på järnväg, måste forslas per bil till Timmersdala järnvägsstation. Huvudparten av den brända kalken såldes till jordbrukare i närområdet.

Skövde förvandlades i och med stambanans dragning öster om Billingen 1859 från en sömnig småstad till en gryende industriort och knutpunkt. Främst tänker man väl på anläggandet av Skövde Mekaniska verkstad 1868 som sedermera blev Pentaverken och från 1927 Volvos motorfabrik. Järnvägen gav dock förutsättningar för många andra mindre industri- och handelsetableringar. Dessutom var det en förutsättning för placeringen av flera militära regementen i stadens närhet kring förra sekelskiftet.

Även för brytningen av sten från berget Billingen fick järnvägen stora konsekvenser. Från att under 1800-talet ha bedrivits som småskaliga verksamheter med kalk- och alunbränning samt stenhuggerier utvecklades näringen till att omfatta långt över tusen anställda under 1900-talet vid de tre stora stenindustrierna i Skövde, Gullhögen/Cementa, Rockwool/Paroc och Skövde Gasbetong. I hela Skövde kommun har projektet kunnat registrera 50 anläggningar (se lista) som i huvudsak brutit de sedimentära bergarter som omger platåberget Billingen. Dessutom förekommer brytning av diabas, en magmatisk bergart, vid Skanskas stenkross för vägbeläggning m.m.

Ranstadsverket i Häggums socken är troligen Skövde kommuns mest omdebatterade industri då där bröts uran att användas i svenska kärnkraftverk. Ranstadsverket började uppföras av AB Atomenergi år 1958. Under åren 1958-1960 så grävde man ut och tog bort ett 30-tal fornlämningar, en tredjedel av socknens totala antal, i området för anläggandet av verket. Man bröt här alunskiffer i dagbrott för att utvinna uran. Brytningen skedde huvudsakligen 1966-1969. Brytningen orsakade en omfattande miljödebatt som medverkade till att anläggningen stängdes och som föregick debatten om kärnkraft överhuvudtaget. Ranstadsverket och dess dagbrott ligger i kalkstenszonen. Tranebärssjön är idag en konstgjord sjö anlagd i det gamla dagbrottet.

I spåret av kalkstensbrytningen har kulturlandskapet kring Våmb förändrats kraftigt. Gårdar har rivits och en stor del av jordbruksmarken har exploaterats. En mängd fornlämningar har berörts av Gullhögens bruk och då särskilt vid Norra Brottet. 1943 blev en hällkista undersökt och borttagen i västra delen av Gullhögens bruk. 1957 gjordes en undersökning av gravröset Sätör med fynd från romersk järnålder. 1959 och 1960 blev åtta stensättningar undersökta och borttagna, de var från förromersk järnålder och yngre bronsålder. 1984 undersöktes ytterligare ett röse, även detta från romersk järnålder. 1999 påträffades en förhistorisk boplatz i samband med en planerad utvidgning av Norra Brottet åt SV.

Fig. 8. Delvis "återställda" ytor vid Cementas stenbrott (norra brottet) i Skövde (2008).

Stenindustrins destruktiva inverkan på ett mycket gammalt kulturlandskap har lett till åtskilliga konflikter mellan förkämpar för att bevara spåren efter äldre kulturlandskap och förespråkare av fortsatt industriell brytning. Alltsedan 1960-talet har det förekommit en debatt om hur omfattande brytning som ska tillåtas och hur landskapet ska kunna återanvändas i framtiden. Gullhögen/Cementa var tidigt ute med att i samarbete med kommunen göra olika landskapsplaner där stenbrotten skulle omskapas till fritidsområden med sjöar m.m. efter att brytningen hade upphört. Under senare år har Cementa ansökt om fortsatt koncession för brytning i Miljödomstolen något som har väckt opinion t ex genom föreningen Rädda Våmbsdalen.

När stenbrytningen för cementtillverkning är avslutad ska landskapet återställas i brukbart skick. Den första landskapsplanen för täkten presenterades 1963, den s k Holménska planen, och tog sikte på en slutlig efterbehandling omkring år 2025. Det framtida landskapet presenterades som en lång sjö omgiven av fritids- och rekreationsanläggningar. Efter den Holménska planen har ytterligare fyra landskapsplaner utarbetats; 1977, 1981, 1986 och 1990. De senare planerna har en starkare knytning till brytplanen och bygger på en fortlöpande masshantering och att successiv efterbehandling sker i överensstämmelse med landskapsplanen. Cementa uppger själva att syftet med landskapsplanen är att åstadkomma ett efterbehandlat landskap som

- väl ansluter till omgivande natur- och kulturlandskap
- innehåller sjöar som ökar rekreationsvärdet och bidrar till ökad biologisk mångfald, både vad gäller flora och fauna
- ger möjlighet till framtida utveckling och utbyggnad i kalkstensbrottens närområden
- ger möjlighet att avsluta täktverksamheten på ett effektivt sätt.

Nedgången i byggkonjunkturer under 1970-talet, en omfattande internationell konkurrens samt dagens allt hårdare miljöprövning har fått förödande konsekvenser för Skövdes stenindustrier. Av de tre stora industrierna är det idag endast Cementa som fortsatt bedriver aktiv brytning ur Billingen. Dessutom bryts fortsatt diabas av Skanska i Billingsryd kross- och asfaltsverk. Bergtåkten för brytning av diabas vid diabaskanten i Billingsryd har pågått sedan 1954. Nuvarande brytningstillstånd gäller till utgången av 2019.

PROJEKTARBETET

Cementas f.d. personalchef Ove Johansson tog 2005 kontakt med museet och berättade om AB Cementas bolagsarkiv i Skövde vars äldre handlingar genom en mindre vattenläcka hade drabbats av fuktskador och hamnat i viss oreda. Besöket på Cementa väckte frågor om övrigt källmaterial till Skövdes stenindustrier. Efter omfattande strukturomvandlingar inom byggmaterielindustrin de senaste decennierna har många företag bytt ägare eller lagts ner. Ofta har då också arkivhandlingar, foton m.m. försvunnit eller förstörts. Det finns därför ett stort behov av att samla information och se till att bevarat källmaterial sparas för framtiden på ett betryggande sätt. Efter diskussion inom Skövde stadsmuseum och Skövde hembygdsförening beslöts att starta en arbetsgrupp med fokus på Skövdes stenindustrier med syfte att:

- Inventera vilka arkivmaterial som finns
- Intervjua människor med nyckelkunskap
- Nutidsdokumentation av lämningar och verksamheter
- Utställning med tema ”Stenrika Skövde – brytningstider vid Billingen”
- Kulturmiljö – industrimiljö, diskutera konflikter mellan olika kulturlandskap
- Industriminnesinventering – initiera en framtida mer utförlig inventering
- Programarbete – kulturmiljöprogram, väcka frågan om ett kulturmiljöprogram

Dokumentationsarbetet har varit ett samarbete mellan Skövde hembygdsförening och stadsmuseet. Besök och kontakter har skett med många olika arkiv men främst vid ännu verksamma företag som Cementa och Paroc i Skövde. Den insamlade dokumentationen har samlats i stadsmuseets faktarum. Arbetet har pågått under åren 2005-2008 och insamlingsfasen avslutades genom utställningen ”Stenrika Skövde. Brytningstider vid Billingen” den 9 april – 18 maj 2008 i Skövde stadsmuseum.

Det insamlade materialet kommer att ligga till grund för stadsmuseets fortsatta arbete med att uppmärksamma och värna kommunens industrihistoriska arv inom ramen för kommunens kulturmiljöarbete. Vår målsättning är att Skövde kommun inom några år ska ha ett kommunalt kulturmiljöprogram där industrihistoriska värden ges en hög prioritering. Industrieriet måste synliggöras och göras tillgängligt för en bredare allmänhet. I annat fall riskerar denna del av vår historia att försvinna som synliga delar av landskapet.

Fotnot: I dokumentationsarbetet ”Stenrika Skövde – brytningstider vid Billingen” har under åren 2005-2008 ingått: Ove Johansson, Ulf Christersson, Per Ramstedt, Bo Bergman, Lennart Larsson, Gunnar Lindell (†), Carl-Axel Pettersson (†), Alv Svensson. För stadsmuseet: Curry Heimann, Gunnar Creutz, Christer Hedström (†).

Rolf Danielsson, Västarvet

Redovisning av gemensamma grupparbeten vid det kommunala museimötet i Borås den 2 juni 2008.

Under eftermiddagen delades deltagarna in i tre grupper, där man diskuterade följande frågeställningar:

- Hur kan man lyfta fram natur och kulturarv i kommunal verksamhet ?
- Vilka roller har kommunerna och Västarvet ?

Nedan följer i punktform de frågeställningar och synpunkter som redovisades. Sammantaget kan man konstatera att det finns ett stort engagemang för miljöfrågor och att det pågår spännande arbete på kommunal och regional nivå som lämpligen kan utgöra utgångspunkt för kommande möten. Västarvet är berett att ta ansvar för att fortsätta denna form av dialog och erfarenhetsutbyte och kommer att ta kontakt med företrädare för de kommunala museerna och gemensamt lägga upp till en träff under vintern/våren 2009.

1. Lyfta fram natur och kulturarvsfrågor

Samla hembygdsföreningar med andra, mötas för bredare syn.
Samverka mellan hembygdsföreningar och naturvårdsföreningar, ta fram goda exempel
Hur kan man få ut miljömålen som intressanta för flera grupper inom kultur och kulturarv.
Bredare samverkan mellan kommunerna inom flera verksamhetsområden för att bli starkare
Försöka att samverka med kommunalförbundet inom NKMV
Samla erfarenheter och möten mellan kultur och turism
Inrätta samverkansgrupper där natur och kultur är med (se Mölndals erfarenheter).

2. Västarvets roll

Stå för överblicken och samla politiken regelbundet för information och utbildning om natur och kulturarvsfrågor.
Ta frågorna till de kommunala högre tjänstemännen
Utveckla arbetet med landskapskonventionen och miljömålen och låta kommande möte handla om detta
Ge kultur/naturdelen i kommunerna utbildningsmöjligheter, anordna seminarier för att öka kunskapen.
Fortsätta träffarna mellan Västarvet och kommunala museer
Informera om pågående projekt som kan inspirera
Stärka samarbetet mellan Västarvet och Kommunalförbunden. Utveckla kunskap om hur tillväxtmedel kan användas för olika projekt och sprid detta till kommunerna

2. Kommunernas roll

Små kommuner har inga museer, arbeta med föreningsrörelsen.
Önskvärt med Kulturmiljöplaner i kommunerna, utveckla de gamla Kulturminnesvårdsprogrammen.
Verka för folkhälsoarbetet ihop med kultur, Rydals museums erfarenheter bör ut.
Ta fram goda kommunala exempel på samarbete mellan kultur och turism.

Framtidens kommunala museer!

Inbjudan till seminariedag med Västra Götalandsregionens kommunala museer med syfte att skapa en långsiktig dialog och nätverksbyggande mellan de kommunala mindre museerna.

3 juni 2008 på Textilmuseet i Borås

Hur skall museerna arbeta med natur och kulturarvet i fokus. Vilken roll spelar vi i kommunerna/regionen där olika förvaltningar måste samarbeta för ett framtida samhälle i balans.

Hur påverkas vi av den europeiska landskapskonventionen ?
Medborgardialog, en nyckel till framgång ?

Vi vill lyfta fram några lokala och regionala exempel som kan inbjudas till samtal och reflektioner.

Program:

- 09.00-09.30 Samling och kaffe
- 09.30-09.40 Inledning och dagens upplägg Rolf Danielsson, Västarvet
- 09.40-10.00 Västarvets roll och organisation Hans Kindgren, verksamhetsledare
- 10.00-10.20 Regionen och landskapskonventionen Birgitta Adler, VG-regionens kultursekretariat
- 10.20-10.40 Vänern som arbetsområde Eva Gustavsson, Vänermuseum
- 10.40-11.10 Sävåprojektet Rolf Danielsson, Västarvet
- 11.10-11.40 Landskap och cement Curry Heimann, Skövde Stadsmuseum
- 11.40-11.55 Introduktion till en dialog Jan Johansson, Västarvet
- 12.00-13.15 Lunch på museet med kortare visning
- 13.15-14.30 Gruppsamtal med temafrågor
- 14.30 Kaffe serveras samtidigt som redovisning sker
- 15.30-15.50 Summering av dagen
- 16.00 Seminariedagen avslutas
- Seminarieriet är avgiftsfritt.

Anmälan senast den 22 maj till: anna-lena.a.carlsson@vgregion.se
eller telefon 0521- 26 41 11. Vi vill att ni uppger namn, adress och telefonnummer.
Var vänlig anmäl också om ni önskar specialkost.

Målgrupp: Kommunala museitjänstemän samt politiker inom kultursidan.

Inbjudna kommuner/museer är:

Ale kommun, Glasbruksmuseet
Alingsås kommun, Alingsås museum
Falköpings kommun, Falbygdens museum
Kungälv kommun, Bohusporten
Lidköpings kommun, Vänermuseet
Lysekils kommun, Industrimuseum
Marks kommun, Rydals museum
Mariestads kommun, Vadsbo museum
Mölndals kommun, Mölndals museum
Skövde kommun, Skövde stadsmuseum
Tibro kommun, Tibro museum
Tidaholms kommun, Tidaholms museum
Ulricehamns kommun, Ulricehamns museum

Deltagare från Västra Götalandsregionen:

Västarvet
Kultursekretariatet

Textilmuseet

Medverkande vid seminariedagen:

Framtidens kommunala museer

Organisation	Efternamn	Förnamn	E-post
Alingsås k&f	Stenberg	Catharina	ca.stenberg@telia.com
Alingsås kulturhus	Ljungdahl	Harriet	harriet.ljungdahl@alingsas.se
Alingsås museum	Hammarén	Pontus	pontus.hammaren@alingsas.se
Bohusläns hembgdf	Swedberg	Ulla	ullaswedberg@telia.com
Borås	Lundgren	Elisabeth	elisabeth.lundgren@boras.se
Borås	Persson	Margaretha	margaretha.persson@boras.se
Falbygden museum	Carlsson	Elinor	elinor.carlsson@falkoping.se
Falbygden museum	Eriksson	Sara	sara.eriksson@falkoping.se
Falköpings kommun	Magnusson	Barbro	barbro.magnusson@falkoping.se
Kungälv kommun	Ljung-Abrahamsson	Johanna	johanna.abrahamsson@kungalv.se
Lidköping Vänermuseet	Sienkiewicz	Maria	maria.sienkiewicz@lidkoping.se
Lidköping Vänermuseet	Gustavsson	Eva	eva.gustavsson@lidkoping.se
Mariestad Vadsbo	Eriksson	Elisabeth	elisabeth.eriksson@mariestad.se
Marks kommun	Kullenberg	Ulrika	ulrika.kullenberg@mark.se
Mölndal	Hasselqvist	Ulla	ulla.hasselqvist@molndal.se
Skövde museum	Heimann	Curry	curry.heimann@skovde.se
Tibro museum	Thörn	Eva	eva.thorn@tibro.se
Kultursekretariatet	Adler	Birgitta	birgitta.adler@vgregion.se
Västarvet	Danielsson	Rolf	rolf.danielsson@vgregion.se
Västarvet	Kindgren	Hans	hans.kindgren@vgregion.se
Västarvet	Johansson	Jan	jan.johansson@vgregion.se
Västarvet	Nilsson	Anders	anders.m.nilsson@vgregion.se
Västarvet	Lithander	Leif	leif.lithander@vgregion.se
Västarvet	Bergström	Lars	lars.bergstrom@vgregion.se